

З ІСТОРІЇ ВІДКРИТТЯ В УЖГОРОДІ ПАМ'ЯТНИКА Т.МАСАРИКУ: ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ (1992-2002)

ПАДЯК В.І. (Ужгород)

Фотоілюстративний матеріал, який ліг в основу цієї праці, умовно ділиться на дві групи. Першу з них нам вдалося розшукати в архіві Закарпатського краєзнавчого музею (далі - ЗКМ), хронологічно він охоплює період 20-30-х рр. ХХ ст. і свідчить про відкриття в Ужгороді пам'ятника Т.Масарику професійного скульптора Олени Мондич (Мандич). Друга підбірка фотографій віддзеркалює момент відновлення пам'яті про Масарика як визначного діяча європейської історії – відкриття в Ужгороді у 2002 році погруддя Масарика (скульптор Йозеф Вайце), свідком чого був автор цих рядків і відзняв найхарактерніші моменти торжества.

Обидві скульптури є високохудожніми творами, вони мають свою передісторію, а перша до того ж не збереглась, з нею пов'язано багато драматичних сторінок. Ці відомості більш-менш відомі спеціалістам з історії Підкарпатської Русі, а останнім часом з'явилося чимало публікацій з даної тематики. Однак вважаємо за доцільне ще раз висвітлити деякі сторінки теми. Подаємо цей матеріал у руслі трансформації суспільства за останнє десятиліття – з моменту зникнення з карти світу СРСР та утворення Української держави. Тему дослідження звужено до питання формування суспільної думки на Закарпатті на прикладі багаторічних дискусій у краї з приводу відновлення пам'ятника Т.Масарику в Ужгороді, а коли відновлення скульптури виявилось неможливим, з приводу відкриття нового пам'ятника першому президенту Чехословацької республіки.

Це важливо зробити ще й тому, щоб порозуміти, куди рухається наше суспільство, які цінності є для нас визначальними. Адже відомо, як драматично подекуди в наш час проходило обговорення питання про відновлення пам'ятника, які кардинально протилежні погляди і думки з'являлись на сторінках місцевої преси, які привладні сили бажали підключити задля своєї перемоги та на користь своїх переконань ті чи інші громадські організації, як лічені особи пробували маніпулювати громадською думкою та штучно формувати "народне" обурення. Нарешті, як у кулуарах місцевої влади визрівала думка використати свій дозвіл на відновлення пам'ятника Масарику як важіль на користь відкриття в Ужгороді консульства Чеської республіки. Сьогодні можемо констатувати: відкриття в Ужгороді погруддя Т.Масарику (як і пам'ятників Ш.Петефі, О.Духновичу та Т.Шевченку) стало віхами на шляху суспільства до демократизації та світоглядного плюралізму.

Є певний смуток у тому, що в Ужгороді не збе-

рігся перший пам'ятник Т.Масарику. Й тогочасні фахівці, й сьогоднішні спеціалісти зі впевненістю свідчать, що був це не тільки найбільш вдалий проєкт скульптора О.Мондич, але й один з найбільш вдалих прижиттєвих пам'ятників президенту Т.Масарику в тодішній Чехословаччині [1]. Монументальний витвір, заввишки сім метрів, став справжньою окрасою міста і площі, яка теж була названа на честь президента. Недовготривалі контакти О.Мондич з Т.Масариком під час роботи над скульптурою (п'ять днів на запрошення президента гостювала в Ланех) дозволили талановитій русинській майстрині не тільки з фотографічною точністю передати риси обличчя президента, але й в академічній манері напрочуд тонко передати характерні риси визначного діяча сучасності: його постава, цілком природна для інтелігента поза, пенсне у правій руці видавали в ньому мислителя і філософа, який зосереджено дивився на місто. І це мистецьке уявлення про президента цілком збігалось з тим, яким насправді був Т.Масарик і яким його знали люди. До того, достатньо вдало для ужгородського пам'ятника були знайдені пропорції між постаментом з сірого мармуру (4м) та скульптурою (3,2 м). Пам'ятник стрімко виростав угору, ставав центральною спорудою шойно облаштованої, по-європейськи елегантної площі, його здалеку можна було бачити, наближаючись до площі по будь-якій з прилеглих вулиць.

Фотографії, які зберегли нам вигляд пам'ятника у різні часи, належали, як свідчить запис у закупівельній книзі ЗКМ, архіваріусу ужгородської міської управи Габріелові Добою [2]. Всі вони зроблені професійними майстрами, що для Ужгорода тієї доби не було чимось незвичним. Йдеться про колекцію з шести фотографій, деякі з них у міжвоєнний час були тиражовані і як поштові картки, і як ілюстративний матеріал до ювілейних книжкових видань. Оскільки оригінали з часом загубилися, сучасні дослідники їх не використовували як ілюстративний ряд, на них не посилались, вони не друкувались у краєзнавчих виданнях. Ось чому введення цих фотографій в обіг для багатьох краєзнавців стане сюрпризом.

До ЗКМ фотографії потрапили від дочки Добоє – Клари Кіш. Саме цим можна пояснити певну лаконічність описів, а іноді й їх невідповідність тому, що зображено на фотографічних знімках. Підписи зроблені працівником музею зі слів К.Кіш. Тому підписи до фотографій потребують деякого уточнення.

Перші три фотографії фіксують пам'ятник у день відкриття. З них дві відображають момент до

Відкриття пам'ятника Т.Масарику в Ужгороді
28 травня 1928 року

Фото 1.

Вже зранку люди були на площі.

Фото 2.

Розпочинаються урочистості з приводу відкриття пам'ятника. Такої кількості людей ця площа ще не бачила.

Фото 3.

Одразу по закінченні урочистостей.

ні
ю
у-
ш
а-
й
к-
гь
з
гь
к)
не
и
а-
го
я
в
ю
е-
в
с-
и
у-
ко
ю
ої
а-
и-
у-
ь-
ні
о-
ю
ас
в-
к-
о-
ц,
з-
ий
і-
па-
цо
б-
си
с у
до
02.

Фото 4. Ужгород, 7 березня 1930 року. Урочистості з приводу 80-річчя з дня народження Т.Масарика – першого президента Чехословаччини.

Фото 5.
Зйомка 1929 року (?).

Фото 6.
Помер Т.Масарик.
Зйомка 20 вересня 1937 року.

початку святкових урочистостей, а третя – вже після їх закінчення. Мабуть, такої кількості людей ця площа до цього ніколи не знала. Люди святково одягнені, більшість – у модних костюмах, жінки у капелюшках, чоловіки у модних капелюхах світлого кольору з широкими полями, дехто одягнув уже й пальто, які вирізняються елегантним кроєм. Більш прискіпливе спостереження дозволить констатувати, що в натовпі багато молодих людей, серед них і жінки з малими дітьми на руках, гімназисти, школярі. Вражає й велика кількість простих людей: селянки у світлих хустках, на плечах у деяких можна побачити теплі великі плати (кестемани), а чоловіки у темного кольору костюмах та білих сорочках, що застібнуті на всі гудзики. Чоловіки-селяни без галстуків, у характерних “калапах”. Кілька чоловік у звичному єврейському вбранні. День напрочуд соняшний, можна побачити, як з усіх вікон, що виходять на площу, люди спостерігають за подією. Особливо багато людей у вікнах другого поверху державної народної школи (нині Дитяча школа мистецтв). Урочистості ще не розпочалися, люди розмовляють між собою, про щось жваво бесіднують. Кілька молодих жінок побачили, що фотограф знімає площу, вони усміхаються в об’єктив. Цей натовп відрізняється від тих, які стали характерною рисою майбутньої радянської дійсності. В руках у людей нема транспарантів зі здравлицями та портретами вождів. І над площею – жодного портрета Т.Масарика.

На флашгоках майорять багато прапорів Чехословацької республіки та синьо-золотий прапор Ужгорода з гербом у центрі. Перед пам’ятником споруджено шість рядів лавок для почесних гостей. Справа від пам’ятника чимало молодих дівчат у народному вбранні. Зліва в білого кольору уніформі з портупеею можна побачити групу молодих чоловіків. Це – “соколи”. За пам’ятником велика група школярів. Там же, навколо пам’ятника, державні діячі, військові вищого рангу, представники громадськості.

На задньому фоні можна побачити спеціально виготовлений до свята масивний і високий, заввишки не менше як у 4 м та завдовжки не менше як 50 м пліт з гілок вічнозелених дерев, який напівкругом огортає пам’ятник і в який вмонтовано щит із гербами (зліва направо) Підкарпатської Русі, Чехословаччини, Ужгорода, а праворуч та ліворуч від них дві світлові гірлянди на дерев’яному щиті, які являють собою роки “1918-1928”, що символізує десятиліття республіки. Навколо постаменту багато вічнозелених тропічних декоративних рослин у горшках заввишки у людський зріст. У центрі людського моря – пам’ятник Т.Масарика, вкритий білим покривалом.

На третій фотографії можна побачити пам’ятник вже після відкриття. У підніжжя постаменту – вінки та багато квітів.

Важливим є питання про місяць та день відкриття пам’ятника, оскільки в працях сучасних дослідників з цього питання відповіді ми не знаходимо. Пошуки в архівах області, хоча й дали результат, виявились недостатніми, щоб скласти всебічне уявлення про це міроприємство. Сподіваємось, що подальша пошукова робота у цьому напрямку принесе бажані документальні свідчення. На сьогодні за матеріалами тогочасної газетної хроніки подаємо таку інформацію. Перший камінь у фундамент пам’ятника було закладено 10 липня 1928 року [3].

Відкриття пам’ятника було заплановано як один з центральних заходів святкування в Ужгороді десятиріччя утворення Чехословацької республіки (1918-1928). Хоча цей день припадає на 28 жовтня, святкові заходи розпочались задовго до цього і тривали впродовж вересня-жовтня [4].

Відкриття пам’ятника відбулось саме 28 жовтня. Газетна хроніка дозволяє у загальних рисах уявити, як все проходило. Ось як описується цей день в одній з кореспонденцій ужгородської газети “Свобода”, яку важко запідозрити у симпатіях до Масарика: “Дня 28-го рано ходила військова музика по городу. На вознесеню державного прапора “Просвіти” заступав сам голова др. Юлій Брацайко. В годині 8 в Кафедр. храмъ служив службу Богу Преосв. Петро (єпископ Петро Гебей.- В.П.). Співала гармонія клериков под веденем хордиригента о. Уриіла Силвая (Ймовірно, тут помилка. Йдеться про Сіона Сільвая.- В.П.). По тому odbyлися військовѣ святкованя в кесарнях. На $\frac{1}{2}$ 12 вже не можно было приступити на Масарикову площу. Школы з професорами вислали своих учеников, котрѣ кругом стали коло памятника ще заслоненого. Промовы проголосилы: по руськи: городоначалник Константин Грабар, по чеськи: подстароста Маркл, по російськи: радник Сова, по малярськи: евангелицкий архідекан Маргочій, а по словацьки: радник Террай. По сему при гимнах одслонила памятник панѣ президентова Жозефина Розсыпалова. Дальше заспѣвав великий мужеський хор пѣсно “Слава Тобѣ Сыне славы”. Сим хором “Сокола” дириговав дуже добре пан директор горож. школы Еман Паржизек. В тот самыи час выпущено 400 голубов на площу яко штафету. Привѣтну телеграму прочитав городоначалник Грабар и зараз передал легіонарському послу, який сейчас в галопѣ понѣс телеграму на пошту. Вѣнцѣ на памятник зложили рѣжнѣ мѣста Подк. Руси и корпорации та общины Ужгорода. . . В годинѣ 5-ой по полудню губернатор Бескид Антон прикликав гостей на репрезентацийний чай, на яком были президент (земельний президент.- В.П.) Розсыпал, Преосв. Петро з канониками та всѣ начальники урядов и войска” [5].

Четверта фотографія, як і перші дві, дає панорамне зображення святкових урочистостей біля

пам'ятника Т.Масарику. Оскільки в музеї перші дві фотографії ми виявили дещо пізніше від решти, то спочатку вважали, що ця фотографія відбиває свято відкриття пам'ятника [6]. При порівнянні переконались, що вона віддзеркалює іншу історичну подію.

Додаткове вивчення теми надало можливість стверджувати, що ця фотографія відображує так само знаменну для довоєнної Чехословаччини дату – 80-річчя з дня народження Т.Масарика та урочистий мітинг, який відбувся в Ужгороді в день народження президента. (До речі, саме так паспортизована ця фотографія у книзі записів фондів музею; запис зроблено при закупці колекції від К.Кіш). Фотографія не могла бути зроблена на п'ять років пізніше, тобто у 1935 році, тому що саджанці за сім років мали б виглядати як цілком сформовані деревця.

П'ята фотографія віддзеркалює будні пам'ятника і була зроблена в один з березневих днів, ймовірно, наприкінці 20-х – початку 30-х рр. Неозброєним оком можна побачити низенькі (річні) саджанці навколо пам'ятника, вони ровесники самого монумента. Беремо на себе відповідальність датувати це фото 1929-им роком. Це фото (негатив) кількаразово використовувалось у довоєнних тогочасних виданнях [7].

Дуже цінною знахідкою можна вважати **шосте фото**. У порівнянні з іншими фотографіями воно звертає на себе увагу вифарбленим чорною фарбою п'єдесталом. Навколо пам'ятника багато живих квітів та вінків. У почесній варті стоять, справа та зліва від пам'ятника, військові. Звертає на себе увагу й наявність на передньому плані двох тумб із вічним вогнем. Фотографія, як зазначено на кліше у правому нижньому куту знімка, зроблена в ужгородській майстерні "Foto Kantor".

Всі атрибути дозволяють точно паспортизувати цю фотографію. Йдеться про смерть Т.Масарика 14 вересня 1937 року. Зйомка проводилась 20 вересня, саме цього дня (як свідчать архіви) органи влади, громадські організації та товариства, громадяни міста поклали вінки та квіти до підніжжя постаменту.

У цій фотографії є щось лиховісно символічне. Вона ніби завершує собою світлу сторінку домюнхенської Чехословаччини та, зокрема, Підкарпатської Русі. Пройде багато часу, але у пам'яті русинів, які народились за часів Масарика ("за Масарика"), цей період завжди буде викликати світле захоплення.

Подальші історичні події – Віденський арбітраж (2.11.1938), за яким міста Кошице, Ужгород та Мукачево відійшли до складу Угорщини, та розвал Чехословаччини (14.03.1939) вплинули й на долю пам'ятника. Демонтований новою владою (поки що в архівах не вдалось уточнити день демонтажу), він був у товарному вагоні залізницею відправлений у напрямку чеських земель. (Заради справедливості

відмітимо, що уряд М.Горті не знищував пам'ятника, а тільки вивіз за межі Угорської держави). Скульптура певний час находилася у Михайлівцях, далі потрапила до Братіслави, а десь на початку 1945 року рушила по Дунаю до німецького міста Пасау. Американці, які саме тоді визволили ці території, відправили монумент знов до Братіслави. У цей час жителі моравського містечка Граніці, яким під час німецької окупації не вдалось зберегти свій пам'ятник Масарику, домовились зі словацькою стороною скульптурну роботу О.Мондич встановити у себе (відкриття відбулось у 1946 р.). На початку 50-х рр. комуністична влада Чехословаччини розпорядилась цей пам'ятник знести.

Ще раз жителі м.Граніці цей пам'ятник, який таємно зберігали у купі піску, встановили на постамент у 1968 р. Та вже на початку 70-х рр. обласний комітет комуністичної партії Чехословаччини розпорядився не тільки демонтувати пам'ятник, але й простежив, щоб його було відправлено на переплавку до сталеплавильного комбінату у м.Простейов.

Після закінчення другої світової війни та анексії Підкарпатської Русі СРСР на п'єдесталі пам'ятника Т.Масарику в Ужгороді було встановлено пам'ятник Й. Сталіну, а у часи десталінізації цей монумент демонтовано. У 1990 році угорська громада Ужгорода отримала дозвіл на цьому місці (історичному, оскільки ця площа пов'язана також з перебуванням в Ужгороді (Унгварі) поета Шандора Петефі) встановити пам'ятник цьому визначному угорському поету-революціонеру.

Крах комунізму й тоталітаризму та відродження основ демократії після розвалу СРСР мали на Закарпатті й особливу рису, не притаманну іншим регіонам України. Поступово суспільство стало формувати думку про відродження історичної пам'яті та справедливості – відновлення в Ужгороді пам'ятника своєму першому президентові Т.Масарику.

Сьогодні навіть не віриться, що своєрідним дєтонатором цих процесів стала спочатку заява Чеської республіканської партії про включення Закарпаття до складу тодішньої ЧСФР, а потім спростування цієї інформації депутатом чеського парламенту, яка, прибувши у лютому 1992 року до Ужгорода, відмежувалась від заяв цієї партії. Одночасно чеські депутати запропонували встановити на площі перед будинком обласної Ради пам'ятник Т.Масарику. Про ці події пересічний громадянин довідався з невеличкої замітки, яку 13 лютого видрукувала обласна газета "Новини Закарпаття" і в якій також повідомлялось, що "Такий пам'ятник в Ужгороді уже мали... Чеська депутація висловила також бажання відкрити в Ужгороді консульство Чеської республіки" [8].

Здавалось, суспільство, яке все ще несло в собі великий запал тоталітарного мислення, категоричності та безпелаяційності, тільки й чекало цього

імпульсу – статті, заяви, відгуки, спростування, сподади заповнили місцеву пресу. Вже 20 лютого газета “Карпатська правда” надала слово ветерану “Просвіти” І.Черничко [9], який у своєму виступі висловився категорично проти встановлення пам’ятника. Натомість, газета “Новини Закарпаття” надала трибуну одразу двом авторам, які підтримали ідею чеських парламентаріїв – ветерану М.Фізери [10] та від Ужгородської культурно-просвітницької організації “Матіца Словацька” І.Латку [11]. До дискусії втягнула газета “Вісті Ужгородщини” [12]. Крайовий часопис “Карпатський край” у 1994 році вмістив наукові розвідки (самостійно та у співавторстві) відомого історика-чехословакіста І.Попа [13]. З часом дискусію підхопили “Єдинство-плюс”, “Християнська родина”, “Ужгород”, “РІО-Інформ”, які підтримали ідею встановлення пам’ятника. Їм опонували газети “Карпатський голос”, “Срібна Земля-Фест”, “Срібна Земля”. Навіть дві “Просвіти” в Ужгороді підійшли до цього питання по-різному: Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство “Просвіта” (голова П.Федака) – витримуючи нейтральність, а Закарпатське об’єднання Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Шевченка (голова П.Чучка) – агресивно негативно.

Сторінки газетних публікацій зарясніли цифрами, статистичними звітами, порівняльними характеристиками, почерпнутими з архівних джерел, на які нещодавно ще було заборонено посилатись, і які, завдячуючи авторам, стали відомими широкій громадськості. Читач був поставлений перед дилемою зробити свій вибір.

Поступ був позначений певним протистоянням суспільних груп. Русинські організації однозначно висловились за відкриття пам’ятника. Інші організації, які є поборниками української національної ідеї, з певних, іноді завуальованих причин виступили з категоричним запереченням такого суспільного кроку. Не обходило і без інсинуацій. Так, красномовним прикладом такого штучного створення громадської думки є невеличка публікація, що з’явилась на сторінках малотиражної газети “Карпатський голос” за 1997 р. Фактично, за формою це було звернення, скомпоноване у дусі радянських традицій. Два десятки підписантів, чий прізвища, окрім близьких знайомих самих підписантів, є незнайомими більшості ужгородців, взяли від імені стотисячного міста висловити обурення діями працівників Ужгородського міськвиконкому, який прийняв до обговорення питання про розташування в одному з скверів міста погруддя Масарика. Це звернення, що починалось зі слів “Ми, мешканці Ужгорода, протестуємо проти спорудження ... пам’ятника”, спиралось на приклади грубої фальсифікації історії, написане у дусі вульгарного стилю та неповаги до опонента. Ця заява, що скоріше була не особистою думкою

21-го підписанта, а мала на меті дезінформувати громадськість краю та спровокувати її на солідарні дії, завершувалась обурливим висновком: “...не повинно бути в нашому місті пам’ятників іноземним політичним діячам” [14].

Треба відмітити, що подібний тиск і організації-ініціатори відновлення пам’ятника, і міська влада відчували постійно протягом десяти років (1992-2002), скільки дебатовалося це питання в суспільстві. Гучні заяви груп-підписантів та окремих фізичних осіб, серед яких і кілька відомих у краї постатей, були ілюстрацією самовпевненості цих осіб. Виступаючи від імені міста, від інтелігенції, від представників свого покоління тощо, ці автори розписувались за ціле суспільство, хоча ніхто їм такого права не делегував. До того ж у таких статтях автори не бажали прислуховуватись до думки вчених, лише побіжно вказували, що за “масариковської республіки” було дещо зроблено позитивного. Так, стаття І.Черничка “Лізуть на постамент” у газеті “Карпатська Україна” [15] привносила чимало тез, які могли бути озвучені хіба що у рамках “марксистсько-ленінської” ідеології, а не в демократичній державі. На совісті п.Черничка залишилась антинаукова теза про те, що “Закарпаття було окуповане чеськими легіонерами...”.

Цікаво, що на такому самому “аргументаційному” рівні була написана й стаття Ф.Поповича за 1999 рік, надрукована на сторінках газети “Срібна Земля-Фест” [16]. Автор, “справжній патріот ... у боротьбі за соборну Україну”, проблему навколо пам’ятника вбачає у тому, що “у нас залишилися послідовники чеських колонізаторів” (Підкр. наше.-В.П.), які “прагнуть будь-що урвати нині для себе легкі політичні прибутки”. Автор не розуміє терміну “колонізатор”, він настирливо вживає його з метою довести, що за часів Масарика були наявні ознаки колонізаторства, тобто насильницького підкорення місцевого населення, економічного і політичного його поневолення, витіснення у резервації або навіть винищення. Таким чином, Ф.Попович навмисне фальсифікує історичні факти, а паралельно, у дусі часу, ще й вишукує внутрішніх ворогів України, на яких можна буде потім списати всі негаразди в державі. Він пише: “На ідеологічному ж полі з’явилась група інтелігентів, що назвали себе русинами. Вони почали перешкоджати становленню української національної свідомості серед закарпатців”.

Як зазначається в одній з публікацій останнього часу (автор П.Скунць) [17], Крайова організація Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Т.Г.Шевченка висловила протест проти встановлення пам’ятника Масарикові в Ужгороді через багаторічного в’язня гортіївських і сталінських концтаборів Михайла Шваба. Пану Швабу тут належать такі слова: “А подивіться, як сьогодні дискримінуються наші земляки в Чехії! Коли пишуть оголошення на

ресторанах “Вхід українцям і псам заборонений” ... то ми будемо пам’ятник споруджувати їхньому президентові?” Думається, людина, яка сповідує філософію “Зуб за зуб, око за око!” навряд чи зможе бути об’єктивною в оцінці того позитивного потенціалу, який був привнесений у політекономічну стратегію по відношенню до Підкарпатської Русі особисто президентом Чехословаччини Т.Масариком. Для кількох поколінь русинів тієї доби він був і залишається першим Президентом. Саме в цій площині слід шукати відповідь на питання тривкої історичної пам’яті русинів, а висловлювання типу “їхній президент”, “іноземний політичний діяч”, “чужий” лише віддаляють нас від істини у цьому питанні.

І це не тільки вдячність старших поколінь русинів своєму першому Президенту за особисто фінансову допомогу різним організаціям, а, у першу чергу, за багаточисельність зініційованих ним далекосяжних заходів розвитку інфраструктури суспільства. Т. Масарик, філософ і гуманіст, якщо перефразувати відому біблійну істину, бажав не рибою нагодувати, а дати рибалці у руки вудку. Це сталося, про це протягом останнього десятиліття зі сторінок авторитетних наукових видань та у публіцистичних виступах систематично, подаючи й статистичні звіти, говорять провідні вчені краю. Масарик став президентом, коли Європа після нищівної світової війни лежала у руїнах, а за двадцять років його правління Чехословаччина стала чи не єдиним осередком благополуччя у Центральній Європі. За такий короткий термін вирішити всі наболілі питання, що століттями накопичувались на Підкарпатській Русі, забезпечити моментальний розквіт краю та швидке зростання благополуччя не уявлялось можливим. Т.Масарик з цього приводу в 1919 році висловився так: “Це політичні діти. Я, звичайно, все, що вони вимагають, дав би їм, але звідки взяти на все це гроші? Так, у фінансовому відношенні для нас це буде великий тягар; край занедбаний, а тепер ще й розорений” [18]. На превеликий жаль, друга світова війна перервала ці починання.

Сьогодні, не враховуючи об’єктивних умов розвитку тогочасного суспільства, звинувачувати Масарика у всіх можливих гріхах, як це робили і роблять деякі противники відновлення в Ужгороді його пам’ятника, значить відмовляти собі у далекоглядності та об’єктивності. Серед тих, хто виступив зі сторінок місцевої преси з засудженням “масариківської доби”, був і поет П.Скунць, лауреат Шевченківської премії [19]. З ним солідаризувався доцент УжНУ І.Сенько [20]. Обоє – представники післявоєнного покоління, формувались як інтелігенти у часи радянської дійсності.

Стаття П.Скунця є послідовним накопиченням цитат про голод на Підкарпатській Русі з публіци-

стичних праць Вашека Кані, Золтана Фабрі, Людвіга Ренна, Бруно Фрея, Івана Ольбрахта, Костки Неймана. Автор статті не наголошує на тому, з якого джерела цитовано дані висловлювання. Хоча й варто було, бо йдеться про відоме тенденційне радянського періоду видання “Легенда про голод” (автор передмови – перший секретар Закарпатського обкому Компартії України Ю.Ільницький, редактор П.Скунць) [21]. Книга мала на меті продемонструвати, що тільки комуністи є друзями верховинців, що закарпатські комуністи “першими розкрили перед масами всю підлість і підступність “демократії” Масарика...” [22]. Зрозуміло, що замовляли у видавництві “Карпати” (упорядник О.Рот) це тенденційне видання ті, хто бажав бодай ідеологічними засобами підняти авторитет влади КППРС, яка за 25 років правління (у порівнянні з масариківськими здобутками) і в економіці, і в сільському господарстві, і в культурі дискредитувала себе на Закарпатті. Коли у 1969 році П.Скунць редагував збірник “Легенда про голод”, він не міг не побачити антимасариківської та взагалі античехословацької направленості цього видання, основну ідею якого комуністичний функціонер Ю.Ільницький у своєму вступі навіть не зауважував, цитуємо: “Молода чеська буржуазія, яка дуже швидко опанувала “курс окупаційних наук” (підкр.- В.П.), то був ворог” [23]. Чому ж сьогодні П.Скунць звертається до цього абсолютно ненадійного історичного джерела, на яке ніколи не спираються авторитетні дослідники минулого нашого краю? Ці пролетарські автори, показуючи злиденне життя верховинців, використовували біди простих людей у своїх марксистських цілях – штовхали селянина до “світової революції”. Той самий цитований Бруно Фрей, наприклад, так завершує свою статтю: “Верховинці знають, що по той бік високих Карпатських гір... живуть революційні селяни, які об’єднались у спільній боротьбі й наполегливо будують своє майбутнє разом із переможним робітничим класом”. У 1939 році верховинці масово стали переходити радянський кордон; в історичній літературі є достатньо фактів знущання над ними, іноземними громадянами, в СРСР [24].

П.Скунць ряд цитованих авторів-марксистів завершує зізнанням з власного (родинного) досвіду. Він пише: “Я був дев’ятою дитиною в родині. Народився під час війни, тож масариківських часів не пам’ятаю. Голоду зазнав, але вже сталінського. Тай на той час, коли я народився, п’ятьох моїх братів і сестер уже не було на світі. Четверо з них загинули, майже одразу після хрещення саме від того, про що пише і Ольбрахт (від голоду.- В.П.)”. Саме цей родинний трагічний факт (а може й факт недостатньої культури регуляції сім’ї, достатньо поширений у ті часи на Верховині?) поет П.Скунць кладе в основу своїх звинувачень на адресу Т.Масарика.

До того ж, поет проблему популяції осмислює в ототожненні з системною кризою в сучасній Україні. Він пише: “Верховина (за Масарика.- В.П.) вимирала. Не меншими темпами, як за кучмівської України”.

Таке порівняння є не зовсім коректним та науковим. Незнання історії власного народу не є виправданням поету, який своєю публікацією у “Срібній Землі” наукові факти підмінює власними неадекватними емоціями, штовхаючи тим самим невідповідного читача цієї газети у простір вигаданих догм. Відомо, скільки уваги приділяла влада Чехословаччини розвитку медицини. За два десятиліття кількість лікарів зросла у три рази, відкривались сучасні медичні заклади. Все це суттєво позначилось на статистиці популяції на Підкарпатській Русі. Щорічний приріст населення склав 2,2 %. Якщо у 1920 році все населення складало 597, 731 особу, то у 1930 році – 709, 129 осіб [25].

Було б цілком зрозуміло, якби поет П.Скунць, спираючись на власний життєвий досвід (“голоду зазнав, але вже сталінського”), виступив проти реанімації на Закарпатті пам’ятника Й.Сталіну або, наприклад, В.Леніну. Але ж саме П.Скунць зробив найпомітніший внесок у збагачення закарпатської поетичної лінгвістики. Твори про вождя-“батька”, що їх автор старанно доопрацьовував від видання до видання, наскрізь просякнуті штучним пафосом [26]. Вони написані за замовлення чи є проявом конформістського світогляду поета?

Було б цілком зрозуміло, коли б науковий нігілізм П.Скунця та багатьох інших опонентів спирався на широкий спектр різнопланової мемуарної літератури про Масарика. У цьому контексті важливим джерелом є газета “Свобода” (власник та редактор-видавець А.Волошин, відп. ред. В.Желтвай). У 1928 році, напередодні десятиліття Чехословацької республіки та десятиліття президентства Масарика, ця опозиційна газета на першій сторінці вмістила редакційну статтю “Масарик 78. рочный”, в якій, фактично, визнала Т.Масарика найважливішим політичним діячем держави і світу. Процитуємо: “Хоча наш світогляд не стелиться зовсім з поглядами Масарика, однак мусиме признати заслуги найбільш сего народного героя... И тут видно сквозь мрак 10 роков и его мудрость. Має повне признания своего народа и чужих. Нимбус його не стратив ані одного листка и в президентской службѣ” (Підкреслення наше.-В.П.) [27].

Тверда позиція Т.Масарика у протистоянні анархізму, лівацьким настроям деяких політичних партій, що де-не-де штовхали бідний верховинський люд до стихійного прояву своїх емоцій (таким був і Микола Шугай) знаходила розуміння у багатьох політичних лідерів краю, які покращення економічної ситуації вбачали тільки у поступовому (еволюційному) розвитку промисловості та аграрного сектору. А.Во-

лошин тут виступав союзником Масарика. 7 жовтня 1928 року у своїй промові з нагоди відкриття “Народного дому” в Ужгороді він звернувся до людей із такими, зокрема, думками: “И днес уже є за нами десять лѣт свободного народного жита, десят лѣт жита в демократичной славянской державѣ... Не нарѣкайте, что народ бѣдный, але робить, чтобы бѣв культурный и тодѣ буде и матеріяльно счастливѣйший!” [28].

Цей ряд цитованих джерел був би недостатнім, якби тут принагідно не згадати і такий давно всіма забутий історичний факт. При відкритті в Ужгороді першого пам’ятника Т.Масарику до підніжжя п’єдесталу було покладено вінок також і від “Просвіти”. Зробила це дружина С.Клочурака (С.Клочурак з 1920 року – член президії товариства “Просвіта”). А др. Ю.Брацайко (перший голова товариства “Просвіта”) цього дня брав участь у всіх святкових заходах.

Невиразна газетна публікація доцента І.Сенька “Що ляже у фундамент пам’ятника?” [29] була останньою (напередодні відкриття погруддя) спробою, вже доволі млявою, подати зі сторінок ужгородських мас-медіа упереджений погляд на роль і місце Т.Масарика в історії Закарпаття. Автор не наважується висловити відвертих заперечень щодо доцільності такого архітектурного ансамблю, однак, слідом за П.Скунцем, наводить ряд фактів, які подає ізольовано від політичної та економічної ситуації того часу, не аналізує та не коментує соціальні передумови локальних стихійних виступів найбільш вразливих верств населення, уникає будь-яких статистичних звітів про даний історичний відрізок у порівнянні з попередньою епохою. Накопичення фактажу без його аналітичного опрацювання справляє враження поверхового висвітлення теми. У такому контексті здобутки чехословацького періоду подаються у викривленому дзеркалі.

Наприклад, незаперечним фактом визначних досягнень влади є стан народної освіти. І.Сенько, підхопивши факт відкриття у сільській місцевості шкіл із чеською мовою навчання, інтерпретує його як “чехізацію краю”. Він пише: “Як це робилося? Дуже просто: набереться двоє-троє єврейських дітей – і в селі відкривають школу з чеською мовою навчання, у якій обігрівання, підручники, сніданки робляться за рахунок держави або благодійних фондів, а школу для руських дітей обігрівати мали самі селяни, а часто – й орендувати приміщення”.

Словосполучення “*відкривати школу*” треба дещо розтлумачити. Йдеться не про будівництво на селі для “*двох-троє єврейських дітей*” сучасного шкільного будинку, а оренда в когось з селян цього села пустуючого приміщення з двох кімнат, в одній з яких проживав чех-учитель, а у другій обігрівувався клас. У такому класі вчилися діти

чеських службовців, а також і діти з єврейських родин (так само бідних, як і русинських!), чиї батьки бажали, щоб їх діти отримували освіту на державній мові. Вчилися в таких чеських школах за бажанням батьків й діти з русинських сімей. Таких шкіл, як переконує читача І.Сенько, було 24?

Щодо "чехізації краю", поділяємо точку зору авторитетних дослідників з цього питання М.І. та М.П.Кляп, які систематично та ґрунтовно досліджують цю наукову проблему. Зокрема, вони пишуть: "Окремо потрібно зупинитися на створенні шкіл з чеською мовою навчання. Більшість дослідників односторонньо оцінюють це як один з методів насильної чехізації населення Закарпаття... Однак, ніде в офіційних документах Чехословаччини не вказується на необхідність чехізувати русинів, угорців чи німців... Чеські кола силою не змушували русинів, євреїв, словаків чехізуватися, але, щоправда створювані ними школи об'єктивно цьому сприяли" [30].

Отже, мала місце типова природна асиміляція, що не може розцінюватись як факт насильницьких заходів титульної нації по відношенню до національних меншин і що є характерною ознакою співіснування кількох національних груп навіть у найдемократичніших державах світу.

Десять років дебатів про доцільність-недоцільність відкриття в Ужгороді пам'ятника Т.Масарику суттєво вплинули на формування суспільної думки на Закарпатті. Одним з таких красномовних прикладів може бути соціологічне опитування, яке проводилось на Закарпатті у 1999 році. Інструментарій опитування був підготовлений львівським професором С.Вовканичем, в опитуванні взяла участь 461 особа, які проживають в Ужгородському, Мукачівському, Хустському та Тячівському районах. На запитання "Президент України, яким ви його бажаете бачити?" 3,69 % респондентів дали відповідь, що зразком майбутнього президента України є Т.Масарик. Як коментує цей соціологічний результат О.Пелін, віце-президент асоціації соціологів Закарпаття, серед опитаних перевагу Масарику віддали молоді люди, це 58,82 % опитуваних: "За рівнем популярності серед молоді Закарпаття до 25 років Масарик поступається тільки лідеру рейтингу – М.Грушевському" [31]. Отже, як свідчать цифри, президента Масарику не стільки пам'ятає старше покоління, скільки знає та шанує молодь Закарпаття.

Безперечно, суспільна думка формувалась під впливом публікацій, автори яких прагнули до об'єктивного та всебічного висвітлення образу Масарику як людини, політика, вченого, філософа, президента. В цьому ряду потрібно відмітити публікації за останнє десятиліття таких авторів як І.Поп - В.Галас - Н.Керецман - М.Палінчак [32], М.Болдичар [33], Ю.Думнич [34], П.Годьмаш [35], Ф.Куля [36], С.Федака [37], М.Олашин [38], С.Віднянський та

П.Петрише [39], М.Белень [40], інформації І.Латка та М.Папариги [41], спогади М.Фізера [42], змістовні спогади А.Шепа [43] тощо.

Публікації цих та багатьох інших авторів, розміщені на сторінках різних періодичних видань, протягом десятиліття апелювали до свідомості різних суспільних та вікових прошарків, етнічних та соціальних груп. Такого довготривалого та масштабного обговорення питання своєї історичної спадщини Ужгород до цього, здається, не знав. У дискусію втягнулись історики і філософи, лікарі і вчителі, соціологи і письменники, журналісти і ветерани, редактори газет і держслужбовці, люди поважного віку і молодь. Більшість з них позитивно оцінювали роль Т.Масарику в історичному минулому краю і виступали за відкриття пам'ятника. Загалом, ці публікації будили інтерес читача до своєї історії, формували нову особистість, здатну до аналітичних роздумів та врівноважених висновків. Частина цих праць та інші публікації у 2000 році були передруковані у виданні "Tomáš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. T.G.Масарик та Закарпаття" [44].

Проблема виявилась важливою і для чеського суспільства. Журналісти, письменники та політологи з Чеської республіки впродовж усього часу інформували чеську громадськість про дебати в Ужгороді. Таким джерелом став часопис Масариківського демократичного руху (MDH) "Čas", у якому систематично друкувались повідомлення, в т.ч. Я.Горжця, Р.Кочіка [45] та інших.

Трансформація суспільної думки, відхід від тоталітарного мислення, формування нових поглядів на історичні події доби Чехословацької республіки були у полі зору Дослідницького центру, який засновано при Видавництві В.Падяка. Дослідницьким центром було зініційовано спільно з Ужгородською спільнотою чеської культури ім.Я.-А.Коменського, Клубом Т.Масарику в Ужгороді ряд заходів. Зокрема, на сторінках місцевої газети "Ужгород" відкрито сторінку "Чеський калейдоскоп" (раз на місяць), яка виходила чеською та українською мовами і яка подавала матеріали з історії чесько-русинських культурних взаємовідносин доби Чехословацької республіки. (Вийшли два номери – № 1 від 4.08.2001 р. та № 2 від 15.09.2001 р.). Поруч з місцевими авторами (В.Падяк, І.Латко, О.Буксар) тут друкувались чеські друзі русинської культури (М.Гавлічек, Я.Кізілінк), а у № 1 центральною публікацією стала стаття "Masaryk a Podkarpatská Rus" класика сучасної чеської літератури, голови Товариства друзів Подкарпатської Русі Я.Горжця, чиє дитинство пов'язане з Ужгородом. Як ілюстрацію до статті Я.Горжця було розміщено документальне фото, пов'язане з перебуванням Т.Масарику у 1921 році в Ужгороді та вперше за більше як півстоліття опубліковано дві невідомі фотографії, які подаємо й у цій нашій публікації.

Дослідницький центр при Видавництві В.Падяка протягом 2000-2002 років спільно з вище згаданими громадськими організаціями сприяв якісному тематичному наповненню щорічних популярних видань "Наш чесько-русинський календарь" (укладач календаря В.Падяк), які стали чи не найпомітнішою трибуною популяризації чеської та русинської культур у їх співіснуванні, взаємозближенні та взаємопроникненні. Матеріали в календарі друкувались чеською, русинською, українською мовами, серед дописувачів автори з Чехії, Словаччини, Канади, Росії. На тлі цих публікацій стає цілком зрозумілою підвищена увага календаря до постаті Т.Масарика. Подаємо у хронологічному порядку надруковані з цієї тематики праці: передрук статті В.Власа "Tomáš Garrigue Masaryk a výtvarné umění" ("Т. Масарик і образотворче мистецтво") [46; с. 32-37], передрук статті Г.Павленка "Т.Масарик" з довідкового видання "Діячі історії, науки і культури Закарпаття" (Ужгород, 1999) [47; с. 43], передрук колективної праці співавторів І.Попа, В.Галаса, Н.Керещман, М.Палинчака "Політичні діти": Т.Масарик і проблема Підкарпатської Русі на завершальному етапі першої світової війни та в період Паризької мирної конференції" [47; с. 44-55], передрук спогадів Еміла Лудвіка "Historie Lán 7. března 1968" [47; с. 57-58], статтю В.Падяка "Наукові читання в Ужгородському університеті, присвячені Т.Масарику" [47; с. 58-60], статтю О.Пеліна "Масарик глазами закарпатцев в 1999 году" [47; с. 61-62], статтю (вже згадану) Я.Горжця "Masaryk a Podkarpatská Rus" ("Масарик і Підкарпатська Русь") [48; с. 17-21], вірш Я.Горжця "Članek o soše" ("Стаття про пам'ятник") [48; с. 22-23], передрук статті Циріла Амброса "Výjimečná osobnost i talent (Otto Gutfreund – autor pomníku TGM)" ("Виняткова особистість і таланти (Отто Гутфройнд – автор пам'ятника Т.Масарику)") [48; с. 24-25].

Віховою подією, яка мобілізувала наукову громадськість краю на всебічне осмислення ролі Чехословацької республіки у багатовіковій історії краю, став науковий семінар, який відбувся в Ужгороді 28 жовтня 1998 року з приводу 80-ї річниці утворення Чехословаччини. Серед титульних організацій, які сприяли проведенню цього наукового заходу, були Ужгородський державний університет, Ужгородський державний інститут інформатики, економіки і права, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України. Семінар відбувся за головування професора, доктора історичних наук І.М.Гранчака.

Проведення в Україні на такому високому науковому рівні семінару, присвяченого Чехословацькій державі, засвідчувало, з одного боку, великий вплив цього державоутворення на формування політики стабільності в Центральній Європі міжво-

єнного періоду, вкорінення демократичних засад у принципи побудови держави, а з другого, велику роль у забезпеченні тенденцій політико-правового, аграрного, економічного та культурного розвитку Підкарпатської Русі як складової частини Чехословацької республіки.

За матеріалами наукового семінару у 1999 році з друку вийшов збірник доповідей під назвою "Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку" (відповід. ред. І.Гранчак, ред. В.Падяк), який засвідчив високий рівень фахової підготовки представників ужгородської школи чехословакістів [49]. Переважна кількість праць у збірнику сфокусовані на проблемі Підкарпатської Русі. Це такі аспекти як роль економічної та соціальної політики уряду Чехословаччини в краї (І.Ф.Король), особливості аграрного розвитку регіону (В.Льво), територіально-адміністративні відносини краю зі Словаччиною (М.Макара, І.Мигович).

Проблеми наукового та культурного розвитку, охорони здоров'я на Підкарпатській Русі висвітлені у працях таких вчених як Е.Балагурі, В.Сагарда, Ф.Фернега, М.П.Кляп, М.І.Кляп, Ф.Куля, І.Небесник, М.Ганич, О.Ганич, Т.Ганич, О.Довганич, П.Ходанич, В.Фединишинець [50] тощо.

Сукупно позитивні висновки науковців щодо ролі влади Чехословаччини у визначенні стратегії розвитку Підкарпатської Русі – одного з найбільш занедбаних на той час в економічному плані європейських регіонів – дозволили більш аргументовано підійти до окреслення ролі президента Т.Масарика в усіх цих процесах.

У цілому, збірник став науковою подією, яка зламала усталену традицію цей історичний період подавати тільки у марксистсько-ленінському баченні, яке ігнорувало істину. Відповідальний редактор І.Гранчак у своїй узагальнюючій статті визнавав: "В літературі 50-70 рр. нашого століття (XX-го. - В.П.) була поширена думка, що Чехословаччина "загарбала Закарпаття", що встановила тут "режим військової диктатури" і проводила колоніальну політику і т.д. Такі думки підтримував і автор цих рядків. Ці положення історики запозичували із комуністичної періодици, а самі джерела про складні події закарпатської історії ними ігнорувалися. Частина джерел, щоправда, тривалий час була недоступною. Тому багато положень історії Закарпаття сьогодні вимагають переоцінки, критичного переосмислення" [51].

У 2000 році європейська спільнота відзначала 150-річчя з дня народження Т.Масарика. Ця подія була у центрі уваги й громадськості Закарпаття. Професорсько-викладацький склад історичного факультету Ужгородського університету з цього приводу провів наукові читання з теми "Томаш Масарик – видатний вчений, політик, державний діяч". (Дата проведення читань – 17 березня, відп. секретар

оргокомітету проф., доктор історичних наук І.Ф.Король). Всього у читаннях було заявлено 28 доповідей.

На пленарному та секційних засіданнях наукових читань виступили або подали доповіді науковці історичного, юридичного, романо-германського факультетів та запрошені представники інших установ та громадських організацій, а саме: І.Король (“Томаш Масарик про диктатуру пролетаріату і більшовицький переворот у Росії 1917 року”), В.Худанич (“Томаш Масарик і Україна”), В.Бедь (“Державно-правовий статус Закарпаття в складі Чехословаччини 20-30-х років”), В.Боднар (“Суспільно-політичні погляди Томаша Масарика”), М.Болдижар (“Масарик про демократичну державу”), Г.Павленко (“Т.Масарик – людина, вчений, політик”), В.Приходько (“Громадсько-політична і науково-педагогічна діяльність Томаша Масарика за кордоном”), Ю.Бисага (“Еволюція теоретичних поглядів Масарика на інститути держави і права”), С.Ганус (“Інститути парламентської демократії першої Чехословацької республіки і Т.Масарик”), Н.Керецман (“Т.Масарик в українсько-чеських літературних зв'язках кінця ХІХ-початку ХХ століття”), М.Олашин (“Роль Т.Масарика у приєднанні Закарпаття до Чехословаччини”), Ф.Куля (“Т.Масарик про школу, мову, навчання і особу вчителя”), М.Палінчак (“Погляди Т.Масарика на місце релігії і церкви в суспільстві”), М.Белень (“Т.Масарик в образотворчому мистецтві”), Е.Балагурі (“Роль Т.Масарика в збереженні культурної спадщини Закарпаття”), В.Падяк (“Діяльність Ужгородського Клубу Т.Масарика у взаємонаближенні культур народів першої Чехословацької республіки”), Ю.Бабяк (“Т.Масарик і Підкарпатська Русь”), Г.Божук (“Роль Т.Масарика в історичній долі Закарпаття”), Матьовка М. (“Мала Антанта і Т.Масарик”), О.Хланта (“Т.Масарик і питання соціально-культурного становища Підкарпатської Русі”), О.Довганич (“Т.Масарик і Підкарпатська Русь: питання приєднання, автономії і культурного розвитку”), Д.Данилюк (“Українські студії в Чехословаччині”), І.Мандрик (“Причини наростання національних вимог словацького народу на початку ХХ століття”), І.Ліхтей (“Т.Масарик і “словацьке питання” в роки першої світової війни”), М.Полужин (“Празька лінгвістична школа 20-30-х років ХХ століття”), В.Лемак (“Феномен чеських реформ (можливий досвід для України”), В.Туряниця (“Проблеми мови на сторінках педагогічної преси Закарпаття 20-30-х років ХХ століття”).

У дискусіях навколо прослуханих доповідей і повідомлень брали участь також М.Вегеш, О.Почкутова, О. Закривидорога, О. Буксар та інші.

Всі присутні дали глибоко наукову оцінку Томашу Масаріку як видатному вченому, політику, державному діячу, наголосили на його ролі в соціально-економічному, культурному відродженні нашого

краю. За результатами зроблених під час читань висновків науковці прийняли рішення звернутись до широкої громадськості краю з пропозицією підтримати ініціативу громадських організацій Ужгорода, а також позицію Ужгородського міськвиконкому в справі встановлення в Ужгороді погруддя Т.Масаріку. Про хід роботи наукового семінару повідомила крайова газета “Старий Замок”, що видається у Мукачеві, та інші інформаційні джерела [52]. Повідомляла преса й про інші заходи, підготовлені до цієї знаменної події [53].

Важливо констатувати, що у руслі розбудови взаємовідносин між Україною та Чехією Посольство України у Чеській республіці ще 1994 року ініціювало акцію по увіковічненню в Україні (Київ, Львівська обл., Ужгород, м.Зборів Тернопільської обл.) пам'яті про визначних чеських культурно-просвітніх діячів. У листі посла Р.Лубківського на ім'я віце-прем'єра Уряду України академіка М.Жулинського від 19.04.1994 року йшлося, зокрема, й про порушення перед Кабінетом Міністрів питання про відновлення в Ужгороді пам'ятника Т.Масаріку [54]. Копія цього документу була направлена також Міністерству культури (І.Дзюба), МЗС (Зеленко), Київській міській держадміністрації та Закарпатській, Львівській, Тернопільській облдержадміністраціям.

На запит Кабінету Міністрів України (№ 9001/6 від 26.05.1994 року) з Ужгорода у Київ пішов лист “Про відновлення пам'ятника Т.Г.Масаріку в м. Ужгороді” (№ 1252/06-3 від 13.07.1994 року) за підписом Представника Президента по Закарпатській області М.І.Країла. У ньому констатується: “В даний час за пропозицією Ужгородської культурно-освітницької організації “Матица словенська”, крайового культурно-освітнього товариства ім. О.Духновича та Ужгородської міської організації (Товариства.- В.П.) охорони пам'яток історії та культури вирішується питання про відновлення в Ужгороді пам'ятника Т.Г.Масаріку”.

Паралельно це питання стало предметом обговорення в Ужгородській міській Раді народних депутатів. Звернення від 7.07.1994 року на ім'я голови міськради С.М.Ратушняка від Ужгородської міської організації Товариства охорони пам'яток історії та культури (голова М.Папарига), Ужгородської культурно-освітницької організації “Матица словенська” (голова Латко І.), Закарпатської обласної організації “Товариство добровольців Закарпаття – учасників війни” (голова Й.Бажан), Ужгородської міської організації Товариства ім.О.Духновича (голова В.Русин) було розглянуто вже 11 липня. Того ж дня, без бюрократичних зволікань, документ був направлений головному архітектору Ужгорода п. Лезо В.І. з резолюцією С.Ратушняка: “Підготуйте пропозиції по місцю розташування пам'ятника”.

20 липня відбулось засідання художньої ради

ас читань
знутись до
єю підтри-
Ужгорода,
конкому в
ця Т.Маса-
овідомила
дається у
[52]. По-
говлені до

розбудови
осольство
ку ініцію-
їні (Київ,
спільської
ультурно-
зького на
іка М.Жу-
зокрема, й
ів питання
Т.Масари-
аправлена
ба), МЗС
істрації та
тільській

9001/6 від
лист "Про
Ужгороді"
ісом Пред-
й області
ний час за
вітницької
ого культ-
/жгородсь-
) охорони
итання про
асарику".
етом обго-
одних де-
ім'я голо-
ородської
і пам'яток
га), Ужго-
ції "Матица
ської облас-
Закарпаття
жгородсь-
Духновича
11 липня.
, документ
Ужгорода
Підготуй-
м'ятника".
кньої ради

облвиконкому та архітектурно-будівельної ради по обговоренню спорудження пам'ятника Т.Масарику. Головуючий – начальник управління культури В.С.Габорець. Вирішили: "Прийняти до уваги пропозицію посла України в Чеській республіці Р.Лубківського та Ужгородської культурно-освітньої організації "Матица словенська", обласної організації товариства добровольців – учасників війни "Про відновлення пам'ятника Т.Г.Масарику в м.Ужгороді". Вважати за необхідне розглянути дане питання в Ужгородській міській та обласній Радах народних депутатів з послідувачим представленням проекту пам'ятника на розгляд обласної художньої ради та вищезгаданих Рад народних депутатів".

22 липня 1994 року за підписом голови Ужгородської міської Ради народних депутатів С.М.Радушняка підготовлено розпорядження "Про дозвіл на розробку проектно-кошторисної документації ... на відновлення пам'ятника колишньому першому президенту Чехословацької Республіки Томашу Гаррігу Масарику в м.Ужгороді на Московській набережній". 28.07. головний архітектор міста підготував "Схему генплану розташування пам'ятника Т.Г.Масарику".

Місце під пам'ятник було виділено на відкритому майданчику, який знаходився упритул до сквера на Московській набережній (нині наб.Православна). Це був не найвигідніший вибір місця під погруддя Т.Масарику, але він був не реалізований. (Пізніше, коли наступні події пригальмували вирішення цього питання, саме на цьому місці міськрада дала дозвіл на спорудження меморіального пам'ятного знаку загиблим воїнам-афганцям, тому питання про місце для пам'ятника Масарику залишалося впродовж кількох років відкритим. Наприкінці 1997 року при обговоренні питання території під пам'ятник вже наголошувалось, що це буде район "Галаго").

Політичні події навколо міського голови С.М.Радушняка у березні 1998 року (під час виборів його кандидатуру було знято з голосування) уповільнили вирішення питання про відкриття пам'ятника. Натомість у Празі у січні 1998 року скульптор Й. Вайце вже завершив проект погруддя Т.Масарика для Ужгорода.

Нова влада Ужгорода повернулася до цього питання 24 червня 1999 року. Сесія Ужгородської міськради винесла рішення. У рішенні зазначалось, що розпорядження від 22.07.1994 року втратило чинність, погруддя Т.Масарику буде встановлено в сквері на набережній Незалежності (район Галаго). З цього приводу у публікації за 2000 рік І.Латко, співголова Клубу Т.Масарика в Ужгороді, констатував: "Віriamo, що погруддя буде відкрито ближчим часом. В Ужгороді для виготовлення бюсту ми вже знайшли скульптора і архітектора. Фінансову допо-

могу нададуть поміж інших Міністерство іноземних справ ЧР, Товариство приятелів Підкарпатської Русі... Відкриття плануємо на березень 2001 року" [55].

Не зовсім зрозуміло, з якою метою (на противагу чеському проекту) виготовлення пам'ятника було замовлено також закарпатським майстрам. Скульптор погруддя Б.Корж, автор архітектурного проекту – С.Шолтес. Сталось так, що станом на кінець 2000 року було вже два проекти. Чеська сторона пропонувала свій проект, а художня рада в Ужгороді ще наприкінці 2001 року наполягала на реалізації ужгородського проекту.

Здається, рішення міського голови С.Сембера в цій ситуації було вольовим, відкриття пам'ятника Т.Масарику роботи Й.Вайце було призначено на 28 березня 2002 року.

У четвер 28 березня на пресконференції з приводу відкриття пам'ятника міський голова С.Сембер, зокрема, сказав: "Перед підписанням розпорядження міського голови та рішення виконкому про дозвіл на встановлення пам'ятника було вивчено громадську думку, яка виявилась позитивною" [56].

Того дня в скверіку на набережній Незалежності (р-н "Галаго") о 14-й годині зібралось чимало ужгородців. Майоріли державні прапори України та Чеської республіки. Чимало присутніх тримали в руках також прапори Підкарпатської Русі. Серед присутніх багато гостей з Чехії: голова парламенту Чеської республіки Петер Підгарт, посол Чехії в Україні Йозеф Врабець, мер міста-побратима Чеська Ліпа Петер Скокан, Генеральний консул Словацької республіки в Ужгороді Ігор Барто, активісти Товариства друзів Підкарпатської Русі Я.Горжець та А.Пілатова, представники чеських громадських організацій, ветерани війни, учні шкіл м.Чеська Ліпа, чимало громадян – вихідців із Закарпаття, серед них – легендарний футболіст (воротар) СК "Русь" О. Бокшай. Поруч – організатори сучасного чеського туризму на Закарпатті Л. Хітілек і М. Міташ та ін.

З вітальними промовами на відкритті виступили С.Сембер та П.Підгарт. Мер П.Скокан зачитав вітального листа, зазначивши, що громадяни Чеської Липи "вітають ужгородців і повідомляють, що з дружньою щирістю допомогли матеріально у проектуванні і виготовленні бюста Т.Масарика" [57]. Пам'ятник освятили протоієрей Христо-Воздвиженського православного храму в Ужгороді о.Димитрій (Сидор) та священик Ужгородського греко-католицького кафедрального собору о.Олександр Легеза. У святкуваннях взяв участь камерний хор «Кантус». Після завершення офіційної частини відкриття присутні ще довго не розходились, учасники свята – члени русинських громадських організацій краю – на піднесенні виконали гімн Підкарпатської Русі (слова О.Духновича, муз. С.Фенцика). Значну увагу цій події приділили телебачення та

Відкриття пам'ятника Т.Масарику в Ужгороді
28 березня 2002 року

Виступають (зліва направо)
П.Підгарт та С.Сембер.

Ужгородці і Масарик...

Виступає П.Скокан.

Під час урочистостей.

На свято
завітав
з Праги
славний
футболіст
Олекса Бокшай.

Фото
на згадку:
Я.Горжец та
Мілан Падык.

(фоторепортаж В.Падыка)

газети. Чергові номери газет “Новини Закарпаття”, “Ужгород”, “Карпатський Євроміст”, “Подкарпатська Русь” тощо вийшли з репортажами зі свята.

Автор одного з репортажів, І.Уста, ніби спонукаючи згадати відкриття в Ужгороді пам’ятника Т.Шевченку та вірш до цього свята Ю.Шкробинця “Тарас іде до Ужгорода”, назвав свій матеріал так: “Томаш Масарик в Ужгороді” [58].

І це, здається, була поетична констатація того, що глибинні процеси, які протягом останнього десятиліття зріли у надрах суспільства, вийшли на поверхню спокійним, розсудливим, закономірним та об’єктивним сприйняттям історичної правди.

Десять років публічних дебатів сформували позитивну суспільну думку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hořec J. Osudy pomníků// Naš česko-rusinský kalendař – 1999 – Наш чесько-русинський календар.- Ужгород, 1999.- С.24-25; Hořec J. Osudy pomníků// Tomáš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. Т.Г.Масарик та Закарпаття/ Zdrov. red. I.Latko.- Užhorod, 2000.- С.47-48; Олашин М. Личность, достойная уважения: К 95-летию со дня рождения Е.С.Мондич// Единство-плюс.- 1998.- 10 янв.- С. 4; Те саме// Naš česko-rusinský kalendař – 1999 – Наш чесько-русинський календар.- Ужгород, 1999.- с.92-94; Белень М. 100 років з дня народження Олени Мондич (Мандич) (Йолани, Слени, Шіналі), скульптора (1902-1975)// Календар краєзнавчих пам’ятних дат на 2002 рік: Рекомендаційний бібліосіб./ Укладачі: Т.І.Васильєва, Г.К.Ковальчук. - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.- С. 70-73.
2. Закарпатський краєзнавчий музей.- Інв. №№: ф-5081/1; ф-5081/2; ф-5082; ф-5083/1; ф-5083/2; ф-5083/3. Висловлюємо вдячність працівникам ЗКМ Т.Шевніній та В.Віднянському за сприяння у наданні архівних документів.
3. Карпатській свѣтъ.- 1930.- № 1-2 (Год III).- С. 781.
4. Там же.- 1928.- № 7 (Год I).- С. 243.
5. Святкованя ювілея в Ужгородѣ // Свобода.- 1928.- 11 новембра.- С. 2.
6. З нашої ініціативи це фото неодноразово друкувалось у різних довідкових та популярних виданнях як таке, що відображує момент відкриття ужгородського пам’ятника Т.Масарику у 1928 році, наприклад, у виданнях: І.Поп. Енциклопедія Подкарпатської Русі; Наш чесько-русинський календар на 2002 рік; в газеті “Ужгород” (04.08.2001). Звертаємо увагу дослідників, що дану інформацію слід вважати помилковою.
7. Див. наприклад: Publikace pro zem Podkarpatská Rus/ Sestavil Gustav Bianchi.- Tiskem a nákladem knihtiskárny „Slovan“ v Baňské Bystrici, 1932.
8. Чеський парламент на Закарпаття не претендує// Новини Закарпаття.- 1992.- 13 лют.- С. 4.
9. Черничко І. Лізуть на постамент// Карпатська Україна.- 1992.- 20 лют.
10. Фізер М. Я – за пам’ятник Масарику// Новини Закарпаття.- 1992.- 10 берез.
11. Латко І. Пан Черничко сердиться// Новини Закарпаття.- 1992.- 27 лют.
12. Латко І. Відновити реліквію. Буде пам’ятник Т.Масарику// Вісті Ужгородщини.- 1992.- 27 жовт.
13. Поп І., Галас В., Керецман Н., Палинчак М. “Політичні діти”: Т.Масарик і проблема Підкарпатської Русі на завершальному етапі першої світової війни та в період Паризької мирної конференції.- Карпатський край.- 1994.- № 7-12.- С. 35-36; Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г.Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції// Карпатський край.- 1994.- № 7-12.- С. 37-39.
14. Шевченко – ні, Масарик – так?: Звернення до громадськості краю: [Звернення за підписами 21 особи. В т.ч.: М.Лешко, Г.Чурлай, П.Дудчук, М.Шваб, П.Чучка, С.Кохан.]/ Карпатський голос.- 1997.- 18-24 верес.
15. Черничко І. Назв. праця.
16. Попович Ф. Хто ми, чії діти і яке обличчя матиме Ужгород?: Міська влада вирішила встановити пам’ятник політичному лідеру чужої держави// Срібна Земля-Фест.- 1999.- 12-18 серп.
17. Скунець П. Чи заслужив Масарик пам’ятника в Ужгороді?// Срібна Земля.- 2002.- 2 берез.- С. 7.
18. Цит. за виданням: Поп І. Проблема Підкарпатської Русі в листуванні Т.Г.Масарика з Е.Бенешем під час Паризької мирної конференції// Карпатський край.- 1994.- № 7-12.- С. 38.
19. Скунець П. Чи заслужив Масарик пам’ятника в Ужгороді?// Срібна Земля.- 2002.- 2 берез.- С. 7.
20. Сенько І. Що ляже у фундамент пам’ятника?// Срібна Земля.- 2002.- 9 берез.- С.13.
21. Легенда про голод/ Упоряд. О.Рот.- Ужгород: Карпати, 1969.- 240 с.
22. Ільницький Ю. Друзі й вороги// Там же.- С. 5.
23. Там же.- С. 4.
24. Довганич О., Хланта О. Повернення до правди: Бібліогр. покажчик.- Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000.- 52 с.
25. Ганич М., Ганич О., Ганич Т. Соціальні аспекти охорони здоров’я у 20-30-х роках ХХ століття на Закарпатті// Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: Доповіді наукового семінару, присвяч. 80-й річниці утворення Чехословаччини, Ужгород, 28 жовтня 1998 року.- Ужгород, 1999.- С. 158-159.
26. Скунець П. Думки на світланні// Леніна славлять Карпати.- Ужгород: Карпати, 1969.- С.119-121; П.Скунець. Заповнена анкета // П. Скунець. Розрив-трава: Вірші, поеми, балади, переклади, мініатюри.- Ужгород: Карпати, 1979.- С. 36-40.
27. Масарик 78. рочный// Свобода.- 1928.- 8 марта.- С.1.
28. Волошин А. Промова з нагоди отвореня «Народного Дома» в Ужгородѣ, 7.X.1928// Свобода.- 1928.- 11 окгобра.- С.2.
29. Сенько І. Назв. праця.
30. Кляп М.І., Кляп М.П. Августин Волошин і розвиток освіти на Закарпатті в період Чехословацької республіки// Закарпаття в складі Чехословаччини...- С. 164.
31. Пелин А. Масарик глазами закарпатцев в 1999 году// Наш чесько-русинський календар - 2001. Naš česko-rusinsky kalendař - 2001/ Укладач В.Падяк.- Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000.- С. 61-62.

32. Поп І., Галас В., Керецман Н., Палинчак М. Назв.праця.
33. Болдижар М. Коли коротка історична пам'ять// Християнська родина.- 1999.- 18 листоп.
34. Думнич Ю. Вразливі нападки на пропозицію про відновлення скульптури Т.Г.Масарика в Ужгороді// Християнська родина.- 1997.- 23 жовтня.
35. Годьмаш П. Про що не знають українські націонал-патріоти// Християнська родина.- 1999.- 17 вересн.
36. Куля Ф. Потіха серцю: очі і розум народу – школа...// Новини Закарпаття.- 1997.- 14 жовт.
37. Федака С. Світло й тіні Томаша Масарика// Ужгород.- 2000.- 4 берез.
38. Олашин М. Личность, достойная уважения: К 95-летию со дня рождения Е.С.Мондич// Единство-плюс.- 1998.- 10 янв.- С. 4.
39. Віднянський С., Петрище П. Видатний політик, філософ, демократ і гуманіст, симпатик українського народу// Naš česko-rusinsky kalendař – 1999 – Наш чесько-русинський календар.- Ужгород, 1999.- С. 72-78.
40. Белень М. Назв.праця.
41. Латко І., Папарига М. Чи буде пам'ятник Томашу Масарика в Ужгороді?// Новини Закарпаття.- 1995.- 4 лют.
42. Фізер М. Назв.праця.
43. Шпепа А. Т.Г.Масарик о президентстве письменно и устно // Единство-плюс.- 1998.- 7 марта.
44. Tomaš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. Т.Г.Масарик та Закарпаття/ Zdrov. red. I.Latko.- Užhorod, 2000.- 96 с.
45. Див.: René Kočík. V Užhorodě o Masarykově pomníku// Čas.- 1998.- Č. 27.- S. 14; J.Hofec. O T.G.Masarykovi v Užhorodě // Čas.- 2000.- Č. 39.- S. 15-16.
46. Наш чесько-русинський календар – 2000. Naš česko-rusinsky kalendař – 2000/ Укладач В.Падяк; Ужгородське товариство чеської культури Я.-А.Коменського; Клуб Т.Г.Масарика в Ужгороді;- Ужгород: Вид-во В. Падяка, 1999.- 100 с.
47. Наш чесько-русинський календар - 2001. Naš česko-rusinsky kalendař - 2001/ Укладач В.Падяк; Ужгородське товариство чеської культури Я.-А.Коменського; Клуб Т.Г.Масарика в Ужгороді.- Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2000.
48. Наш чесько-русинський календар на 2002 рік. Naš česko-rusinsky kalendař na rok 2002./ Укладач В.Падяк; Ужгородське товариство чеської культури Я.-А.Коменського; Клуб Т.Г.Масарика в Ужгороді; Дослідницький центр Видавництва В.Падяка. - Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001.- 120 с.
49. Закарпаття в складі Чехословаччини: Проблеми відродження і національного розвитку: Доповіді наук. семінару, присвяч. 80-ій річниці утворення Чехословаччини, Ужгород, 28 жовтня 1998 року.- Ужгород, 1999.- 252 с.
50. Виступ письменника В.Фединишинця є розповіддю про роботу над романом “Татічек Масарик”. Твір до цього часу не опублікований. Натомість, нещодавно побачила світ повість В.Фединишинця з життя циган-ромів краю “Чорний Циган (Кало Ром)” (Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001). Окремі глави повісті, написаної в експресивній манері, є художньою інтерпретацією історичного факту про відвідини Т.Масариком Ужгорода у 1921 році та його зустрічі з пересічними громадянами на вулицях міста. (Див. глави “Скрипка Фулі” та “Білі гладіолуси від президента Масарика”).
51. Закарпаття в складі Чехословаччини... - С. 8-9.
52. Падяк В. Науковці УжДУ закликали відновити пам'ятник Т.Г.Масарика та відкрити в Ужгороді Чеське консульство// Старий Замок.- 2000.- 6 квіт.- С.3; Те саме// Tomaš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. Т.Г.Масарик та Закарпаття...- С.68-69; Падяк В. Наукові читання в Ужгородському університеті, присвячені Т.Масарика// Наш чесько-русинський календар - 2001. Naš česko-rusinsky kalendař – 2001...- С. 58-60; 150-річчя від дня народження Томаша Масарика// РІО.- 2000.- 8 квітн.- С.2.
53. Президент першої Чехословацької республіки Томаш Гаррі Масарик і роми// Романі Яг.- 2000.- 14 берез.-С.2.
54. Див.: Tomaš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. Т.Г.Масарик та Закарпаття...- С. 29-30.
55. Latko I. O činnosti Klubu T.G.Masaryka v Užhorodě// Tomaš Garigue Masaryk a Podkarpatská rus. Т.Г.Масарик та Закарпаття...- С. 91-92.
56. Саванчук О. В Ужгороді відкрито бюст першому президенту Чехословацької Республіки Томашу Масарика// Ужгород.- 2000.- 30 берез.
57. Уста І. Томаш Масарик в Ужгороді// Новини Закарпаття.- 2002.- 21 берез.- С.2.
58. Там же.

РЕЗЮМЕ

ИЗ ИСТОРИИ ОТКРЫТИЯ В УЖГОРОДЕ ПАМЯТНИКА Т.МАСАРИКУ:
ФОРМИРОВАНИЕ ОБЩЕСТВЕННОГО МНЕНИЯ (1992-2002)

Падяк В. (Ужгород)

Десять лет публичных дебатов по поводу целесообразности открытия в Ужгороде памятника Т.Масарика (1850-1937) – первому президенту Чехословакии, в состав которой в 1918-1939 гг. входила Подкарпатская Русь (ныне Закарпатская обл. Украины), сформировали позитивное общественное мнение. Памятник открыт в 2002 г.

SUMMARY

FROM THE HISTORY OF THE OPENING OF THE MONUMENT TO T.MASARIK IN UZHGOROD:
HOW THE PUBLIC OPINION WAS FORMED.

Padyak V. (Uzhhorod)

A positive public opinion about the opening of the monument in Uzhhorod to T.Masarik - the first president of Czechoslovakia, which comprised Podkarpatskaja Rus in 1918-1939 (today Transcarpathian region), was the result of ten years of public debates. The monument was opened in 2002.